

II Czasopiśmiennictwo

JERZY JAROWIECKI

Czasopisma pedagogiczne w Polsce (Zarys problematyki)

Polskie czasopiśmiennictwo pedagogiczne początkami sięga XVIII wieku, kiedy w całej Europie wzrosło zainteresowanie problemami oświaty i wychowania, ideami pedagogicznymi, co znajdowało odbicie w tworzonych w epoce Oświecenia czasopismach moralnych, mających na celu wychowanie społeczeństw. Pierwsze czasopisma moralne, częściowo o charakterze pedagogicznym, powstały w Anglii: takim był m.in. „Tatler” (1709) czy też „Spectator” (1711), na wzór którego w Polsce utworzono „Monitor” (1765–1785) pod red. Ignacego Krasickiego, Franciszka Bohomolca, Józefa Minasowicza, skupiający liczne grono najświetlejszych umysłów epoki Stanisławowskiej. Wśród pierwszych czasopism pedagogicznych na świecie wymieniane są we Francji „Journal de l’instruction” (1793), w Niemczech: „Deutscher Schulfreud”, „Bibliothek für Pädagogik” oraz „Schulwesen und die gesammte pädagogische Literatur”, które zaczęły się ukazywać w 1801 r., w Stanach Zjednoczonych: „Juvenile mirraor Educational magazine” (1812), „American journal of education” (1828). W Polsce pierwsze czasopisma pedagogiczne zaczęły się ukazywać dopiero w pierwszej połowie XIX wieku, w okresie zaborów, mimo że tu powołano pierwszą w świecie centralną instytucję zajmującą się sprawami oświaty i wychowania, tj. Komisję Edukacji Narodowej (1773–1794), która wypracowała wyróżniający się w Europie system oświatowo-wychowawczy.

Wiek XVIII i XIX przyniósł w Polsce rozwój prasy, ogromną liczbę tytułów czasopism, których liczba ulegała wahaniom pod wpływem zmieniających się warunków ustrojowo-prawnych, kulturalnych, technicznych i materialnych. Wiadomo, że od 1824 do roku 1980 na ziemiach polskich ukazywało się ponad tysiąc tytułów czasopism pedagogicznych (*Bibliografia polskich czasopism pedagogicznych...* z r. 1981 S. Możdżenia i J. Musiał odnotowała 1139 tytułów). Stąd, by wyodrębnić spośród wszystkich tytułów prasowych czasopisma pedagogiczne, konieczne jest określenie, które tytuły obejmuje się tym pojęciem.

Czasopismo pedagogiczne jest wydawnictwem periodycznym o ograniczonej częściowo aktualności i uniwersalności, poświęcone w całości problematyce oświaty i wychowania, spełniające ważną rolę w rozwijaniu nauk pedagogicznych i dydaktyk szczegółowych oraz w upowszechnianiu kultury pedagogicznej, o dokonujących się postępach tak w zakresie teorii i praktyki pedagogicznej. Z reguły czasopismo pedagogiczne jest organem instytucji zrzeszeń i związków nauczycielskich, grup ludzi lub organizacji pracujących programowo w dziedzinie teorii i praktyki pedagogicznej oraz oświatowej, podejmujących problematykę zawodu nauczycielskiego. Przeznaczone jest przede wszystkim dla osób i instytucji zawodowo zajmujących się działalnością dydaktyczno-wychowawczą i opiekuńczą lub też z tymi osobami współpracujących.

Czasopisma pedagogiczne powstawały zatem dla zaspokojenia różnych potrzeb i zainteresowań czytelniczych określonych grup czy osób, uzupełniania, rozszerzania, interpretowania i pogłębiania wiedzy, stąd też charakteryzują się znacznym zróżnicowaniem treści, odmiennością problemów podejmowanych przez zespoły redakcyjne. W codziennej praktyce używa się wiele różnych terminów na oznaczenie tych różnic, nazw określonych grup czasopism pedagogicznych. Najczęściej używane określenia to: **czasopisma ogólnopedagogiczne, przedmiotowo-metodyczne, naukowo-dydaktyczne, przedmiotowe, oświatowe, społeczno-oświatowe, specjalistyczno-pedagogiczne.**

Pierwsze polskie czasopisma pedagogiczne pojawiły się w okresie zaborów; zmierzały do spopularyzowania wiedzy pedagogicznej wśród nauczycieli i rodziców, upowszechniania wiedzy, informowania o poczynaniach oświatowych, przede wszystkim jednak dążyły do kształtowania i utrzymywania świadomości narodowej w warunkach niewoli i tendencji wynaradawiających władz zaborczych wobec Polaków.

Początki polskiej prasy pedagogicznej przypadają na lata przed powstaniem listopadowym. W Warszawie zaczęły pojawiać się wydawnictwa, którym można przypisać charakter czasopism pedagogicznych: w 1815 r. ukazał się „Dziennik Towarzystwa Dobroczynności...”, zawierający sprawozdania z czynności, też oświatowych, Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności. Kolejnymi tytułami były: „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskim” ukazujący się nieregularnie w Warszawie w latach 1824–1830, wydawany przez Jana Radomińskiego z inicjatywy Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, kierowanej przez Stanisława Potockiego. Na jego łamach opublikowano wiele informacji o ówczesnych szkołach i placówkach oświatowych (w działach „Instytutu religijne”, „Instytutu edukacyjne”), danych o ludziach związanych z oświatą, wykazy książek zalecanych do szkół etc. Rocznik miał charakter czasopisma urzędowego; „Muzeum Domowe albo Czytelnia Wieczorna”, tygodnik „poświęcony historii, statystyce, moralności, sztukom pięknym i literaturze krajowej”, wydawany przez Franciszka Salezego Dmochowskiego w latach 1835–1839 oraz „Pamiętnik o Głuchoniemych i Metodzie ich Uczenia” wydawany przez Wawrzyńca Wysockiego w 1836 r.

W Królestwie Polskim nie było odpowiednich warunków dla rozwoju czasopism pedagogicznych. Tendencje rusyfikacyjne, które spotęgowane zostały po upadku po-

wstań narodowych 1830 i 1863 r., zahamowały rozwój polskiej myśli pedagogicznej oraz wpływ publiczny na charakter szkoły i wychowania. Wychowanie narodowe podtrzymywane było jedynie przez dom rodzinny i niektóre szkoły prywatne. Z pomocą przychodziły czasopisma rodzinne, które można uznać też za pedagogiczne, bowiem na swych łamach wiele miejsca poświęcały problemom kultury i wychowania. Zastępowały w pewnym sensie czasopisma pedagogiczne, w pełnym tego słowa znaczeniu, odgrywając znaczącą rolę w budzeniu zainteresowań sprawami oświaty i wychowania.

Wśród nich znajdował się m.in. „Opiekun Domowy” wydawany w Warszawie w latach 1865–1876, pismo „poświęcone rodzinom polskim”, „sprawom wychowania, rzeczom społecznym, literaturze, nauce i sztuce”, redagowane kolejno przez A. Mieczynskiego i Henryka Perzyńskiego. Mając na uwadze potrzeby wychowania, redakcja „Opiekuna Domowego” zainicjowała w 1896 r. wydanie Biblioteki Domowej przeznaczonej dla „rodziców, opiekunów, bon, guwernerów i guwernantek, w ogóle dla wychowawców i wychowawczyń”, zawierającej wskazówki i rady postępowania z dziećmi, „ażebym już w samym zaraniu życia przyzwyczajając je do przyszłych obowiązków obywatelskich”.

Pismami poświęcającymi wiele uwagi sprawom wychowania były również: „Kronika Rodzinna” (Warszawa 1868–1915) oraz takie warszawskie periodyki, jak np. „Przegląd Tygodniowy”, „Bluszcz”. W latach dziewięćdziesiątych w Warszawie wychodziły zrusyfikowane periodyki: „Pamiętnik Warszawskiego Insytutu Głuchoniemych i Ociemniałych” (1866–1881) oraz „Rocznik Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych” (1872–1914). „Pamiętnik...” na swych łamach podejmował problemy z zakresu pedagogiki specjalnej, publikował wyniki własnych badań Instytutu, zaś „Rocznik Towarzystwa...” poza obszernym materiałem sprawozdawczo-informacyjnym zamieszczał artykuły związane z reedukacją nieletnich. Obok nich pojawiło się zakrojone na kilkanaście woluminów ważne wydawnictwo pedagogiczne „Encyklopedia Wychowawcza”, powstałe w 1878 r. z inicjatywy Jana T. Lubomirskiego (tom 1 ukazał się w 1881 r., pozostałe wydawano z przerwami do 1914, wznowione po 1919 r.), które łączyło w sobie „ogół wiadomości i zasad dotyczących wychowania i nauczania” (objaśnienia redakcji). Wśród pierwszych redaktorów znajdowali się E. Stawiski, S. Przysański, J.K. Plebański. Wydawano też „Rocznik Pedagogiczny” (1882–1884) pod redakcją Samuela Dicksteina, wokół którego skupiało się kilkunastu uczonych i pisarzy (np. Piotr Chmielowski, Adolf Dygasiński, Tadeusz Korzon, Wacław Nałkowski, Władysław Smoleński).

Te wydawnictwa nie zaspokoili potrzeb pisma pedagogicznego w Królestwie, spełnił je dopiero „Przegląd Pedagogiczny” powołany do życia przez Eugeniusza Babińskiego w 1882 r., który w 1905 r. stał się własnością Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego. Czasopismo, redagowane kolejno przez Floriana Łagowskiego, Jana Władysława Dawida, skupiało głównie uwagę na problemach wychowania i nauczania domowego oraz w szkolnictwie prywatnym, popularyzowało europejskie idee pedagogiczne, zmierzało do zachowania narodowego charakteru wychowania.

W znacznym stopniu przyczyniło się do rozwoju ruchu nauczycielskiego, inspirując go do rozwijania polskiej teorii i doświadczeń pedagogicznych. Ograniczenia cenzury rosyjskiej nie pozwalały redakcji pisać o problemach szkolnictwa publicznego na obszarze ziem znajdujących się pod zaborem rosyjskim. O charakterz pisma decydowali związani z nim czołowi polscy pedagodzy i działacze oświatowi, m.in. Florian Łagowski, Jan Władysław Dawid, Aniela Szycówna, Stanisław Karpowicz, Iza Moszczeńska, Jadwiga Chrzęszczewska, Władysław Heinrich, Zygmunt Samolewicz. Szczególnie obecność J.W. Dawida wpływała na znaczenie periodyku. Ten śmiały i postępowy myśliciel oraz działacz społeczny był wybitnym badaczem i propagatorem nowych zdobyczy psychologii i pedagogiki empirycznej. W latach 1908–1916 pismo zmieniało tytuł na „Sprawy Szkolne” (1908) i „Wychowanie w Domu i Szkole” (1908–1916), by później wrócić do pierwotnego.

W Królestwie Polskim ukazywały się też inne czasopisma o charakterze ogólnopedagogicznym: „Nowe Tory” (1906–1914) redagowane przez Stanisława Kalinowskiego, którego współpracownikami byli: Ludwik Krzywicki, Stefania Sempołowska, Tadeusz Kotarbiński, Henryk Rowid, Aniela Szycówna i inni. Był to miesięcznik Polskiego Związku Nauczycielskiego, opozycyjnie nastawiony do środowiska „Przeglądu Pedagogicznego”. Głosił program unarodowienia szkoły, ale też zmierzał do jej unowocześnienia w duchu postępowej ideologii oświatowej. Oprócz tego wychodziły „Przegląd Wychowawczy” (1912–1914), „Myśl Szkolna” (1906) i „Pamiętnik Szkolny” (1908). Wśród periodyków treści specjalnych znalazły się czasopisma pomocne rodzicom w pracy wychowawczej, a mianowicie „Dobra Matka. Tygodnik dla Matek i Rodzin” (red. Ignacy Chodorowicz) czy też „Dziecko. Czasopismo poświęcone wychowaniu domowemu i społecznemu” (red. Waldemar Osterloff). Do tej grupy można również zaliczyć „Ruch. Dwutygodnik poświęcony sprawom wychowania fizycznego i w ogóle normalnego rozwoju ciała” (red. Władysław Kozłowski).

Początki czasopiśmiennictwa polskiego najsilniej związane są z zaborem pruskim, gdzie na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych zelżał ucisk germanizacyjny. W Poznańskim rozbudził się żywszy ruch na polu szkolnictwa i oświaty, który m.in. zaowocował kilkoma czasopismami pedagogicznymi. Pierwszą próbą periodyku pedagogicznego było „Pismo dla Nauczycieli i Ludu Polskiego” założone w 1845 r. przez Ewarysta Estkowskiego i Ksawerego Łukaszewskiego, wydawane przez Antoniego Wojkowskiego, redaktora „Tygodnika Literackiego” w Poznaniu. Pismo miało upowszechniać treści umożliwiające nauczycielom, jak pisano w 1 numerze „poznanie charakteru ludu polskiego, dla podtrzymania w wychowaniu dzieci elementów pozytywnych i przewycięzania ujemnych wynoszonych z domu rodzicielskiego” oraz uczenia ich „miłości bliźniego, miłości ludu polskiego, ziemi polskiej, mowy ojczystej i zwyczajów narodowych”. Pismo nie było akceptowane przez rzeczników konserwatyizmu i cenzurę, i po roku przestało się ukazywać. Zostało zastąpione przez miesięcznik redagowany bardziej w duchu katolickim „Kościół i Szkoła” (Leszno 1846–1849), który wydawany był pod hasłem dobrego i religij-

nego wychowania młodzieży. Zamieszczał wiele publikacji o szkolnictwie, rozpraw z różnych działów pedagogiki, przeglądy literatury pedagogicznej. Redagowany był przez ks. L. Urbanowicza, K. Neya, wśród współpracowników znalazł się E. Estkowski.

W okresie Wiosny Ludów w zaborze pruskim zaczęto podejmować prace w kierunku oświaty ludu w duchu narodowym. Miało temu służyć pismo „Szkółka Narodowa” (1848), które rok później zmieniło tytuł na „Szkolę Narodową”. Powstałe dla tych samych celów Polskie Towarzystwo Pedagogiczne w 1849 r. założyło „Szkolę Polską”, pierwsze czasopismo w całości poświęcone pedagogice i wychowaniu narodowemu, przeznaczone dla nauczycieli szkół elementarnych i rodziców. Na łamach pisma informowano o celach i zadaniach szkół elementarnych, o zasadach i metodach wychowania w szkole i w domu w duchu narodowym i chrześcijańskim. Autorem licznych artykułów z zakresu pedagogiki i wychowania był E. Estkowski, redaktor pisma do 1853 r. Prowadził on też bezpłatny dodatek pt. „Szkółka dla Dzieci”. Od 1853 r. w podtytule podkreślono, iż jest to „Pismo katolickie poświęcone wychowaniu”, redagowane przez Ignacego Sumińskiego.

W latach siedemdziesiątych XIX w. w zaborze pruskim pogorszyła się znacznie sytuacja narodowościowa. Polityka germanizacyjna w okresie „kulturkampf” nie sprzyjała podejmowanym nielicznym inicjatywom wydawania czasopism pedagogicznych. Krótki żywot miały poznańskie: „Wiadomości Szkolne” (1856); „Pedagog” (1863) – pismo poświęcone szkołom elementarnym i literaturze ludowej, pod red. Kazimierza Szulca; „Oświata” (1865–1868), czasopismo „sześciotygodniowe poświęcone wychowaniu domowemu”, wydawane i redagowane było przez Ludwika Rzepeckiego i Hilarego Koszutskiego. Stało się ono swoistym ogólnopolskim periodykiem, docierało do innych zaborów, zapewniając sobie blisko 100 współpracowników. Funkcję pisma pedagogicznego pełniła z powodzeniem „Warta” (1874–1890), „tygodnik poświęcony nauce, rozrywce i wychowaniu”, ukazujący się pod redakcją kolejno: Franciszka Ganowicza, Stefana A. Dreschera, Jana Białoszyckiego i Jana Nepomucena Jankowskiego. W zaborze pruskim można wymienić jeszcze „Noworocznik dla Nauczycieli i Przyjaciół Wychowania” (Bydgoszcz 1868) oraz kwartalnik „Czytelnię Ludową” (Poznań 1906–1909) pod red. Stefana Michalskiego, przekształconą w „Przegląd Oświatowy” (1910–1939) – miesięcznik wydawany przez Towarzystwo Czytelni Ludowych, „poświęcony sprawom oświatowym i kulturalnym”, którego redaktorami byli: A. Lisiecki, a następnie Antoni Ludwiczek (od 1928) i Karol Milik (od 1936).

Na Śląsku istniały dodatki o charakterze pedagogicznym do miejscowych dzienników, np. „Monika. Tygodnik dla rodziców o chrześcijańskim wychowaniu dzieci” (Mikolów 1876–1880) – dodatek do „Katolika” (red. Karol Miarka, Adolf Hytrek), „Monika” (Katowice 1886–1888) – „Tygodnik poświęcony chrześcijańskiemu wychowaniu dzieci”, red. Antoni Sarnes. Zahamowanie rozwoju czasopism pedagogicznych było związane z zanikaniem rozwoju polskiej oświaty i szkolnictwa na tych terenach.

Stosunkowo najlepsze warunki dla rozwoju czasopism pedagogicznych zarysowały się w zaborze austriackim, w Galicji od 1867 r., tj. od momentu lipcowych i sierpniowych ustaw, wprowadzających autonomię oświaty w Galicji i język polski do szkół oraz Radę Szkolną Krajową. Wcześniej istniały nieliczne pisma urzędowe jak np. dwumiesięcznik „Kurenda Szkolna” (1863–1870) wydawany przez Konsystorza Diecezji Krakowskiej, czy też Konsystorza Metropolitalnego Lwowskiego Obrządku Łacińskiego (1846–1866) lub w Tarnowie (1857–1868).

Pierwszym czasopismem pedagogicznym w Galicji była „Szkoła” (1868) – pismo poświęcone sprawom szkół ludowych i średnich oraz seminariów nauczycielskich, wydawane przez lwowskiego księgarza Karola Wildego pod red. Karola Maszkowskiego, a następnie Bronisława Trzaskowskiego. W 1871 r. pismo to przejęte zostało przez Polskie Towarzystwo Pedagogiczne. Przez piętnaście lat było jedynym periodykiem podejmującym szeroko problemy pedagogiczne, kierowanym przez różnych redaktorów (m.in. Paulin Świącicki, Stanisław Sobieski, Zygmunt Samolewicz, Łukasz Tatomir, Bolesław Baranowski), nie licząc efemerydy wydanej w Nowym Sączu w 1868 r. pt. „Tygodnik Szkolny” (4 numery pod red. Franciszka Marudzińskiego). Dopiero w 1883 r. w Kołomyi powstał „Głos Nauczycielski” – dwutygodnik wydawany i redagowany przez Jana Holendra i Jana Kawalca (do 1893), zaś we Lwowie „Muzeum” – miesięcznik, który stał się organem Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Wydawane jako miesięcznik naukowy, publikowało początkowo na swoich łamach materiały z różnych dziedzin wiedzy, przede wszystkim jednak rozprawy pedagogiczne, koncentrując uwagę na problemach wychowania i szkolnictwa średniego. Zamieszczało informacje o stanie szkolnictwa na ziemiach polskich oraz w krajach europejskich, przegląd książek i literatury dla młodzieży, omówienia działalności TNSW. Redaktorami byli: Roman Palmstein, Maurycy Maciszewski, Jerzy Dunin-Wąsowicz. Czasopismo prowadziło liczne dodatki.

Dalszy rozwój czasopism pedagogicznych przypadł dopiero na lata dziewięćdziesiąte, kiedy to pojawiło się kilkanaście tytułów: „Miesięcznik Pedagogiczny” (1890) w Rychwałdzie k. Żywca, „Szkolnictwo Ludowe” (1891) w Nowym Sączu, „Miesięcznik Pedagogiczny” (1892) w Cieszynie, „Czasopismo Pedagogiczne” (1896) we Lwowie, „Dwutygodnik Katechetyczny” (1897) w Tarnowie, „Powściągliwość i Praca” (1898) w Miejscu Piastowym, „Gazeta Nauczycielska” (1899) we Lwowie, „Oświata” (1899) w Krakowie. Łącznie w Galicji ukazywało się 60 periodyków, z tego we Lwowie – 20 tytułów, w Krakowie – 14 tytułów, pozostałe w miastach i małych miejscowościach. Były to czasopisma organizacji nauczycielskich, np. „Głos Nauczycielstwa Polskiego”, „Szkolnictwo Ludowe”, „Nauczycielka”, „Gazeta Nauczycielska”; towarzystw kulturalno-oświatowych, np. „Miesięcznik Towarzystwa Szkoły Ludowej”, „Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»”; administracji szkolnej, np. „Czasopismo Pedagogiczne”, dodatek do „Dziennika Urzędowego Rady Szkolnej Krajowej”.

Część czasopism pedagogicznych pozostawała w opozycji do oficjalnej polityki władz oświatowych, jak np. „Szkolnictwo Ludowe” wydawane z inicjatywy ludowych nauczycieli w Nowym Sączu w latach 1891–1913, reprezentujące poglądy i broniące interesów nauczycieli szkół ludowych. Następnie zmieniono jego tytuł na „Szkolnictwo”. Ukazywało się do 1913 r., ciesząc się dużym powodzeniem wśród nauczycieli szkół ludowych ze względu na swój niezależny i postępowy charakter. Oceniając to pismo A. Karbowski w 1912 r. na łamach „Wychowania w Domu i Szkole” napisał: „Prasa liberalna darzyła ten organ uznaniem. Za to pismo księży katechetów zarzucało mu, że pracuje nad oderwaniem szkoły od kościoła, że ustawicznie podjudza nauczycieli przeciw księżom, że szerzy liberalizm religijny, że zaleca wolną szkołę i udziela poparcia Stowarzyszeniu Wolnej Szkoły” (s. 67). Od 1896 r. pismo było organem Towarzystwa Nauczycieli Ludowych, a od 1906 r. organem Krajowego Związku Nauczycieli Ludowych. Redagowali je kolejno: Henryk Kisielewski, Leon Knobel, Józef Gutowski.

Zbliżona charakterem do „Szkolnictwa Ludowego” była też krakowska „Gazeta Szkolna” redagowana przez Stanisława Rosoła, ujawniająca niedomagania oświaty galicyjskiej, krytykująca panujące w niej stosunki. Do ważniejszych pism należała lwowska „Szkoła” (1868–1939), której zmieniające się podtytuły wskazują zakres tematyczny i adresatów periodyku. W pierwszym roku ukazuje się jako „pismo poświęcone sprawom szkół ludowych i średnich tudzież seminariów nauczycielskich” (red. Karol Maszkowski), następnie było to „czasopismo poświęcone sprawom szkół niższych”, prowadzące dodatek miesięczny poświęcony sprawom szkół średnich, a od 1871 r. stało się organem Towarzystwa Pedagogicznego. „Szkoła” dążyła do skierowania całego wychowania publicznego w kierunku narodowym, pożyteczności wobec narodu i państwa. Początkowo zależna od Rady Szkolnej przekształciła się w pismo opozycyjne wobec niej. W latach 1902–1917 „Szkołę” wydawano łącznie z dodatkiem „Praktyka Szkolna”. Na jej łamach upowszechniano doświadczenia nauczycieli, a jej redaktorami byli wybitni pedagodzy m.in.: Zygmunt Samolewicz, Mieczysław Baranowski, Michał Siciński. Czasopismem poświęconym szkołom średnim było „Muzeum” (1885–1939), założone staraniem Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Poglądy Rady Szkolnej Krajowej reprezentowała „Rodzina i Szkoła” (1896–1913) z dodatkiem „Wiedza i Praca”.

Rozwój czasopism pedagogicznych w Galicji trwał nieprzerwanie do 1914 r. W ostatnim dziesięcioleciu przed I wojną światową wychodziło ponad 30 tytułów, z tego w 1914 r. – 25 tytułów. W latach 1914–1918 nie zaprzestano wydawania prasy pedagogicznej, a nawet powstały nowe tytuły, jak np. „Nauczycielka” (1914 r. – Kraków), „Nauczyciel Ludowy” (1916 r. – Lwów), „Szkoła Polska” (1916 r. – Lublin), „Głos Nauczycielski” i „Polska Macierz Szkolna” (1917 r. – Warszawa).

Po odzyskaniu niepodległości nastąpił poważny rozwój czasopism pedagogicznych: od trzech tytułów w 1918 roku, 47 tytułów w 1921 roku, 116 tytułów w 1920 r., do 143 tytułów w 1938 r. (w tym 24 nowe tytuły). Łącznie w dwudziestolecium międzywojennym wydano około 410 tytułów czasopism pedagogicznych –

z przewagą czasopism o charakterze ogólnopedagogicznym. Wiele z nich długo utrzymało się na rynku wydawniczym, ale równocześnie inne ukazywały się nieregularnie i przez krótki okres, nie wnosząc większych wartości w rozwój teorii i praktyki pedagogicznej. Tylko 15 tytułów wydawano przez całe dwudziestolecie, około 60 istniało dłużej niż 10 lat; były wśród czasopism takie, które początkami swymi sięgały czasów zaborów, m.in.: lwowskie – „Szkoła” (1868), „Muzeum” (1885), „Miesięcznik Pedagogiczny” (1882); warszawski „Przegląd Pedagogiczny” (1882); periodyki krakowskie – „Przewodnik Oświatowy” (1901), „Ruch Pedagogiczny” (1912); poznański „Przegląd Oświatowy” (1906).

Wszystkie przyczyniły się do rozwoju polskiej myśli pedagogicznej, likwidując w znacznym stopniu opóźnienie, jakie polska oświata i szkolnictwo w okresie zaborów miały w stosunku do krajów zachodnioeuropejskich. Wspomniane pisma, służąc polskiej oświacie, były najczęściej rzecznikiem określonych ideałów wychowawczych i dążeń oświatowych organizacji, stowarzyszeń i instytucji nauczycielskich, odgrywały ważną rolę w kształceniu i dokształcaniu zawodowym nauczycieli, w upowszechnianiu kultury pedagogicznej, dążyły do pozyskania społeczeństwa dla spraw szkoły i wychowania. Najczęściej czasopisma pedagogiczne zakładane i wydawane były przez związki nauczycielskie. Szeroką i niezwykle aktywną działalność wydawniczą rozwijał Związek Nauczycielstwa Polskiego, który w różnych okresach wydawał około 100 czasopism centralnych i terenowych (lokalnych). Głównymi ośrodkami wydawniczymi były duże miasta: Kraków, Warszawa, Lwów, Poznań, ale obok nich pojawiły się np. Augustów, Będzin, Biała Podlaska, Bochnia, Dąbrowa Górnicza, Grudziądz, Łuków itp. Nastąpiło to zwłaszcza po uchwale Zjazdu Delegatów ZNP w 1934 r., zalecającej wszystkim okręgom wydawanie własnych pism organizacyjnych o charakterze regionalnym.

Centralnym organem Związku Nauczycielstwa Polskiego był „Głos Nauczycielski”, ukazujący się od 1917 r. jako dwutygodnik Zrzeszenia Nauczycielstwa Polskich Szkół Początkowych, redagowany przez Stanisława Nowaka i Zygmunta Nowickiego. Stanowił niejako kontynuację „Głosu Nauczycielstwa Ludowego” wydawanego w Krakowie w latach 1906–1917 też pod redakcją Stanisława Nowaka, a od 1918 r. Karola Klimka. Czasopismo stawało się kolejno organem Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych (od 1923 r.), „Centralnym Organem Związku Nauczycielstwa Polskiego Szkół Powszechnych” (od 1930) i rok później centralnym pismem ZNP, poświęconym sprawom szkolnym i zawodu nauczycielskiego. Wszystkie te organizacje reprezentowały dążenia zawodowe i intelektualne nauczycieli, zmierzając do zapewnienia wysokiej pozycji stanu nauczycielskiego.

Wśród czasopism ZNP można wyodrębnić czasopisma o charakterze **ogólnopedagogicznym**, adresowane do ogółu nauczycieli i pracowników oświatowych (np. „Głos Nauczycielski” 1917–1939, „Chowanna” 1929–1939, „Ruch Pedagogiczny” 1912–1939, „Wiedza i Życie” 1926–1932), **specjalistyczno-pedagogicznym**, przeznaczone dla niektórych tylko grup odbiorców (np. „Polska Oświata Pozaszkolna” 1924–1934, „Praca w Klasach Łączonych” 1933–1937, „Miesięcznik Katechetycz-

ny i Wychowawczy” 1911–1939, „Gimnazjum” 1934–1937, „Praca Szkolna” 1922–1939, „Szkoły Wyższe” 1935–1939). Oddzielną grupę stanowiły czasopisma przedmiotowo-metodyczne (np. „Muzyka w Szkole” 1929–1933, „Roboty Ręczne” 1927–1929, „Teatr w Szkole” 1934–1939, „Fizyka i Chemia w Szkole” 1927–1939, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” 1933–1939).

Liczne były czasopisma ZNP o charakterze regionalnym, będące często organami zarządów okręgowych czy też ognisk, co zaznaczano w tytułach lub podtytułach pism: np. „Głos Nauczycielstwa Wołyńskiego” (1935–1939) – red. Jakub Hoffman, Włodzimierz Buczkowski, „Głos Nauczycielstwa Łowickiego”, „Ognisko Zamojskie”, „Głos Polesia” (od 1932) – red. Franciszek Karaś, „Głos Nauczycielstwa Łódzkiego” (od 1935) – red. E. Dutkiewicz, Jan Zaczek, „Szkoła Pszczyńska” (od 1934) – red. Adam Fiutowski, „Życie Podlasia” (Siedlce 1924–1925) – red. Cecylian Ptański, „Głos Warszawski” (1928–1939) – red. kolejno: Piotr Wysocki, Stanisław Gąsowski, Stanisław Dobraniecki, „Głos Kielecki” (1934–1939) – red. Jan Kupiec, „Głos Nauczycielstwa Mazowieckiego” (1935–1939) – red. Piotr Wysocki, Jan Jastrzębski. W Katowicach ukazywały się „Ogniskowiec” (1925–1939) pod red. Michała Starmacha i Józefa Syski, w Poznaniu „Nasz Głos” (1925–1937) pod red. najpierw Franciszka Zycha, a następnie Stanisława Mroza i in.; w Tarnopolu „Echo Nauczycielskie” (1931–1939) pod red. kolejnych osób: Józefa Czabanowskiego, Józefa Tennenbauma i Stanisława Kuklińskiego.

W latach 1916–1939 działalność wydawniczą prowadziły też inne związki nauczycieli: Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych firmowało 20 tytułów czasopism (m.in. „Przegląd Pedagogiczny” 1882–1939, „Muzeum” 1889–1939, „Kultura i Wychowanie” 1933–1939 – red. Bodgan Suchodolski, „Pedagogium” 1925–1932 – miesięcznik poświęcony sprawom seminariów nauczycielskich oraz kształceniu nauczycieli pod red. Antoniego Mikulskiego), Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych wydało 9 tytułów (m.in. „Szkoła” 1868–1939, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1929–1938, „Szkoła Śląska” 1922–1935, „Nauczyciel Pomorski” 1928–1934). Kilka tytułów ukazywało się z inspiracji lewicy nauczycielskiej. Tak np. w 1921 r. Związek Zawodowy Nauczycielstwa Polskiego Szkół Średnich wydawał „Nowe Tory”, o tendencjach radykalnych; w latach 1929–1930 ukazywał się „Biuletyn Koła Uczniów prof. Władysława Spasowskiego”; w latach 1929–1934 grupa krakowskich pedagogów wydawała „Zew Nauczycielski”; w latach 1935–1937 ukazywał się „Miesięcznik Nauczycielski”, a w 1939 r. „Biuletyn Lewicy Nauczycielskiej”.

Były też czasopisma wydawane przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (np. „Bibliografia Pedagogiczna” 1921–1928, „Oświata i Wychowanie” 1929–1939, „Szkoła Powszechna” 1920–1928). Ich zawartość była uzupełniana pismami organów administracji szkolnej, różnych stowarzyszeń, organizacji i instytucji.

W latach międzywojennych nastąpił znaczny rozwój czasopism specjalistyczno-pedagogicznych, które stanowiły około 40% wszystkich polskich periodyków peda-

gogicznych. Koncentrując uwagę na wybranych problemach dostarczały – podobnie jak czasopisma przedmiotowo-metodyczne – rzeczową wiedzę i upowszechniały doświadczenia w zakresie dydaktyki i wychowania.

Począwszy od 1918 r. prasa pedagogiczna była zróżnicowana, następowała wyrażna jej specjalizacja: liczną grupę stanowiły pisma ogólnopedagogiczne poświęcone współczesnym prądom w pedagogice. Problemom pracy organizacyjno-metodycznym i wychowawczym w szkole powszechnej poświęconych było około 50 tytułów, w szkole średniej – 25, w szkole zawodowej – 18; dla zakładów kształcenia nauczycieli przeznaczono 7 tytułów. Dział oświaty pozaszkolnej dysponował 47 tytułami, szkoły specjalne – 6. Poważną grupę stanowiły pisma metodyczno-przedmiotowe, bo aż 64, które związane były z 13 przedmiotami ogólnokształcącymi.

Wojna i utrata niepodległości w 1939 r. przerwała pomyślny rozwój prasy pedagogicznej. W wyniku eksterminacyjnej polityki okupanta zlikwidowano na ziemiach polskich całą prasę. Powstała liczna prasa konspiracyjna; spośród blisko 2 tysięcy tytułów tej prasy na łamach wielu pojawiła się problematyka oświatowo-kulturalna (np. „Oświata i Kultura” wydawana przez Departament Oświaty i Kultury Delegatury Rządu w 1944 r., „Poradnik Oświatowy” Związku Walki Młodych), wyróżniały się pod tym względem pisma konspiracyjnego ruchu ludowego. Poruszano sprawy przyszłego ustroju szkolnego, głoszone program demokratyzacji oświaty (bezpłatność i dostępność dla wszystkich), kwestię kształcenia nauczycieli, rejestrowano straty ponoszone przez naukę polską.

Wyzwolenie ziem polskich spod okupacji hitlerowskiej zapoczątkowało istotny etap w rozwoju polskiej prasy powojennej, znacznie różniącej się od tej, która ukazywała się przed rokiem 1939. Narodziło się nowe powojenne dziennikarstwo, stworzone zostały podstawy nowego systemu informacji i komunikacji społecznej. Wydawnictwa prasowe stały się własnością społeczną, prasa znalazła się w dyspozycji państwa i kierowniczych czynników politycznych, partii i stronnictw politycznych, organizacji i instytucji społecznych, naukowo-oświatowych oraz związków zawodowych. Tak też się stało z czasopismami pedagogicznymi, które początkowo sięgały do wzorów i tradycji prasy pedagogicznej, by w miarę upływu czasu, pod naciskiem dominującej marksistowskiej ideologii i partii ją głoszącej, zmieniać jej charakter i model, dostosowując ją do zachodzących przemian społecznych i oświatowych.

Nowy etap w rozwoju czasopiśmiennictwa pedagogicznego zapoczątkował rok 1945. Procesowi tworzenia nowego ustroju społeczno-ekonomicznego i odmiennego od przedwojennego systemu oświaty i wychowania towarzyszyło powstawanie nowych czy też wznawianie czasopism pedagogicznych, ukazujących się przed 1939 r. Na przestrzeni lat 1945–1980 można odnotować blisko 600 tytułów czasopism pedagogicznych. Miały one różnorodny charakter, stąd można przeprowadzić ich klasyfikację według kryteriów stosowanych w badaniach nad prasą. **Kryterium zasięgu przestrzennego** pozwala wyodrębnić spośród interesujących nas czasopism pisma o zasięgu ogólnokrajowym (np. „Głos Nauczycielski”, „Oświata i Wy-

chowanie”, „Ruch Pedagogiczny”, „Polonistyka”, „Szkoła Zawodowa”) oraz o zasięgu regionalnym (np. „Z Doświadczeń Nauczycieli Wielkopolskich” – Poznań, „Przegląd Oświatowo-Wychowawczy” – Kraków, „Przegląd Oświatowo-Kulturalny” – Białystok), a nawet o zasięgu lokalnym (np. „Biuletyn Zakładowej Organizacji Związkowej Związku Nauczycielstwa Polskiego Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Łodzi”, „Biuletyn Pedagogiczny. Pałac Młodzieży w Warszawie”).

Mając na uwadze **kryterium częstotliwości** ukazywania się czasopism pedagogicznych, można stwierdzić, że w latach 1945–1980, szczególnie w okresie początkowym, liczne tytuły wychodziły nieregularnie. Wśród czasopism pedagogicznych występują tygodniki (np. „Głos Nauczycielski”), dwutygodniki (np. „Oświata i Wychowanie”), miesięczniki (np. „Oświata Dorosłych”, „Nowa Szkoła”, „Szkoła Zawodowa”, „Wychowanie w Przedszkolu”, „Rodzina i Szkoła”), dwumiesięczniki (np. „Biologia w Szkole”, „Geografia w Szkole”, „Nauczyciel i Wychowanie”, „Zbiorcza Szkoła Gminna”), kwartalniki (np. „Chowanna”, „Dydaktyka Szkoły Wyższej”, „Kwartalnik Pedagogiczny”, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, „Szkoła Specjalna”).

Można dokonać klasyfikacji interesujących nas czasopism, stosując **kryterium promotorsko-sprawcze**. Głównymi wydawcami czasopism pedagogicznych są: Ministerstwo Oświaty (Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, Ministerstwo Oświaty i Wychowania, Ministerstwo Edukacji) i kuratoria okręgów szkolnych, Związek Nauczycielstwa Polskiego, zarówno Zarząd Główny jak i zarządy okręgów, instytucje naukowe i uczelnie, instytucje i organizacje społeczne (np. Ludowy Instytut Oświaty i Kultury, Robotnicze Towarzystwo Szkoły Świeckiej), ośrodki metodyczne związane z działalnością Ministerstwa Oświaty, domami kultury, domami młodzieży.

Przed wszystkim jednak klasyfikację czasopism pedagogicznych przeprowadzić można w oparciu o **kryterium zawartości treściowej i poruszanej problematyki** oraz **przeznaczenia dla określonej kategorii czytelników-odbiorców**. Czasopisma pedagogiczne zawierające ogólne elementy wiedzy pedagogicznej w poszczególnych jej zakresach, publikujące wyniki konkretnych doświadczeń dydaktycznych i wychowawczych, uzupełniające i pogłębiające wiedzę zawartą w podręcznikach i książkach pedagogicznych, informujące o podejmowanych aktualnie praktycznych rozwiązaniach w sferze działalności dydaktyczno-wychowawczej i polityki oświatowej można podzielić na następujące grupy:

a) **czasopisma ogólnopedagogiczne** – o szerokim zakresie treści ogólnych i podstawowych takich, jak: polityka oświatowa, sprawy ustroju szkolnego, działalności instytucji oświatowych i nadzoru pedagogicznego, problemy teoretyczne i praktyczne związane z procesem dydaktycznym i wychowawczym, sprawy kształcenia nauczycieli i zawodu nauczycielskiego, działalności związkowej organizacji nauczycielskich. Takimi czasopismami są np. „Głos Nauczycielski”, „Oświata i Wychowanie”, „Nauczyciel i Wychowanie”, „Nowa Szkoła”, „Ruch Pedagogiczny”, „Chowanna”, „Kwartalnik Pedagogiczny”;

b) **czasopisma specjalistyczno-pedagogiczne** – o zawężonym zakresie treści, przeznaczonych dla niektórych tylko grup odbiorców, podejmujące problemy teorii i praktyki nauczania i wychowania, specyficzne dla poszczególnych typów szkół i środowisk oświatowo-wychowawczych czy też placówek opieki nad dziećmi i młodzieżą, występujących w obrębie określonych działów systemu oświaty i wychowania. Tu znajdują się czasopisma poświęcone problemom wychowania przedszkolnego (np. „Wychowanie Przedszkolne”), procesowi dydaktycznemu i wychowaniu w szkołach zawodowych (np. „Szkoła Zawodowa”), szkołach specjalnych (np. „Szkoła Specjalna”), oświacie dorosłych („Oświata Dorosłych”), czasopisma poświęcone pedagogice szkoły wyższej („Szkoła Wyższa”, „Życie Szkoły Wyższej”, „Problemy Szkolnictwa i Nauk Medycznych”), czasopisma przeznaczone dla komitetów rodzicielskich i rodziców („Twoje Dziecko”, „Rodzina i Szkoła”, „Problemy Rodziny”), wychowawców w domach dziecka i placówkach oświaty pozaszkolnej („Dom Dziecka”, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”);

c) **czasopisma przedmiotowo-metodyczne** – poświęcone problemom dydaktyczno-metodycznym określonej dyscypliny naukowej występującej w planach nauczania szkoły, a także będące miejscem wymiany doświadczeń z praktyki nauczania i wychowania. Na łamach tej grupy czasopism publikowane są także materiały naukowe związane ściśle z określonym przedmiotem nauczania. Czasopismami przedmiotowo-metodycznymi są m.in. „Chemia w Szkole”, „Geografia w Szkole”, „Matematyka”, „Język Rosyjski”, „Języki Obce w Szkole”;

d) **czasopisma z zakresu nauk współdziałających z pedagogiką**. Chodzi tu o takie czasopisma jak kwartalnik „Przegląd Historyczno-Oświatowy” wydawany przez ZNP, poświęcony dziejom wychowania i oświaty, historii szkolnictwa i ruchu nauczycielskiego w Polsce – oraz o „Psychologię Wychowawczą”, również czasopisma wydawane przez ZNP, nawiązujące do tradycji podobnego pisma ukazującego się w dwudziestoleciu międzywojennym („Polskie Archiwum Psychologii”);

e) **czasopisma o charakterze urzędowym**. W tej grupie znajdują się wszystkie dzienniki urzędowe wydawane przez Ministerstwo Oświaty, Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego, Nauki i Techniki, Ministerstwo Oświaty i Wychowania, kuratoria okręgów szkolnych, np. „Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty” (1944), „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty” (1945–1966), „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego” (1945–1946), „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Śląskiego” (1945–1949), „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wrocławskiego” (1945–1948), „Biuletyn Pełnomocnika Rządu do Walki z Analfabetyzmem” (1949–1952);

f) **czasopisma organizacyjno-informacyjne** Związku Nauczycielstwa Polskiego, które obok problematyki ściśle związkowej podejmowały sprawy oświaty, wychowania, pedagogiki (np. „Biuletyn Pedagogiczny. Wydział Pedagogiczny Okręgu Pomorskiego ZNP”, „Biuletyn Organizacyjny Zarządu Głównego ZNP”, „Biuletyn Organizacyjny Wydziału Szkół Wyższych Zarządu Głównego ZNP”).

Kierując się jeszcze innymi podstawami klasyfikacji np. spełnianych przez nie funkcji, możemy wśród czasopism pedagogicznych wyodrębnić inne grupy:

a) **pedagogiczne czasopisma naukowe** – poświęcone upowszechnianiu i utrwalaniu oryginalnych wyników badań z dziedziny nauk pedagogicznych, psychologicznych, historii oświaty i wychowania, pedeutologii, służące też rozwojowi tych nauk. Wydawane są w zasadzie przez uczelnie, instytucje naukowe, przeznaczone głównie dla środowisk naukowych (np. „Kwartalnik Pedagogiczny” – czasopismo Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego, „Dydaktyka Szkoły Wyższej” – organ Instytutu Polityki Naukowej, Postępu Technicznego i Szkolnictwa Wyższego; „Przegląd Historyczno-Oświatowy” – kwartalnik ZNP; „Ruch Pedagogiczny” – dwumiesięcznik ZNP; „Psychologia Wychowawcza” – dwumiesięcznik ZNP);

b) **pedagogiczne czasopisma fachowe** – poświęcone popularyzowaniu i wdrażaniu osiągnięć naukowych do praktyki pedagogiczno-oświatowej, mające wyraźnie zawodowy charakter. Zawierają najczęściej artykuły, w tym także prezentujące doświadczenia zawodowe, przeznaczone dla określonej grupy nauczycieli i wychowawców, szkół i placówek oświatowych czy też pracy pozaszkolnej. Czasopisma te mają pomagać w samokształceniu i podnoszeniu kwalifikacji zawodowych, unikają natomiast rozważań teoretycznych (np. „Matematyka”, „Polonistyka”, „Wiadomości Historyczne”, „Życie Szkoły Wyższej”, „Zbiorcza Szkoła Gminna”);

c) **czasopisma urzędowe** – wydawcą ich jest organ władzy państwowej w zakresie oświaty. Zawierają przede wszystkim przepisy i rozporządzenia o charakterze normatywnym, wytyczne i programy nauczania i wychowania, plany kształcenia, wybory lektur, podręczników, pomocy naukowych itp.

W rozwoju czasopism pedagogicznych w Polsce Ludowej można wyodrębnić kilka okresów zgodnie z cenzurami przyjętymi przez badaczy prasy i dziejów najnowszych, pamiętając jednak, że etapy te wyznaczały zazwyczaj przeprowadzane reformy szkolne, wprowadzanie nowych systemów oświaty i wychowania.

Pierwszy okres rozwoju czasopism pedagogicznych przypada na lata 1944–1948 i związany jest z odbudową systemu oświaty w oparciu o doświadczenia dwudziestolecia międzywojennego, ale ze zmianami przedyskutowanymi na Ogólnopolskim Zjeździe Oświatowym w Łodzi w dniach 18–22 czerwca 1945 r. Rozpoczęła się wielka kampania o demokratyzację szkolnictwa, w której ścierały się koncepcje reprezentowane przez Związek Nauczycielstwa Polskiego i władze oświatowe. Kampanii tej towarzyszyło powstawanie nowych i reaktywowanie przedwojennych tytułów czasopism pedagogicznych, znanych dobrze nauczycielom. Związek Nauczycielstwa Polskiego i działająca pod jego opieką „Nasza Księgarnia” wznowili w latach 1945–1946 blisko 30 tytułów czasopism pedagogicznych takich, jak: „Głos Nauczycielski” – organ Zarządu Głównego ZNP (kolejni redaktorzy: Tomasz Szczuchura, Feliks Popławski, Wojciech Pokora), „Praca Szkolna” – miesięcznik ZNP poświęcony praktyce wychowania i nauczania w szkołach ogólnokształcących i zakładach kształcenia nauczycieli (red. Władysława Hoszowska, Waclaw Wojtyński), „Ruch Pedagogiczny” – kwartalnik Wydziału Pedagogicznego ZNP, poświę-

cony teorii wychowania (red. Maria Grzegorzewska, Zygmunt Mysłakowski), „Szkoły Wyższe” – kwartalnik Sekcji Szkół Wyższych ZNP (red. Maria Ossowska), „Szkoła Specjalna” – kwartalnik Sekcji Szkolnictwa Specjalnego ZNP, poświęcony wychowaniu i nauczaniu dzieci upośledzonych i kalekich, „Szkoła Zawodowa” – organ Sekcji Szkolnictwa Zawodowego ZNP (red. Stanisław Kwiatkowski, W. Czerwiński).

Szczególnie ważnym dla spraw Związku Nauczycielstwa Polskiego stał się powołany do życia w 1947 r. kwartalnik poświęcony dziejom oświaty i wychowania w Polsce – „Przegląd Historyczno-Oświatowy” (1947–1994), najpierw pod red. Jana Hulewicza a od 1959 r. Ryszarda Wroczyńskiego. W artykule redakcyjnym w I numerze napisano: „«Przegląd Historyczno-Oświatowy» pragnie na swych łamach dawać oświetlenie faktów z przeszłości, przede wszystkim z okresu lat 1864–1945, wytwarzające demokratyczne tradycje walki o szkołę polską”. Zaczęły się też ukazywać czasopisma regionalne ZNP, np. Wydział Pedagogiczny Okręgu Pomorskiego ZNP zaczął wydawać w 1946 r. „Życie Szkoły” – miesięcznik poświęcony organizacji wychowania, przekształcony później w pismo ogólnokrajowe (kolejni redaktorzy: Ludwik Bandura, Stanisław Nowaczyk, Jan Rychcik), „Ognisko Nauczycielskie” – organ Zarządu Okręgu ZNP w Lublinie, poświęcony sprawom społecznym, zawodowym, oświacie pozaszkolnej, teorii i praktyce pedagogicznej (red. H. Dąbrowicz), „Miesięcznik Pedagogiczny” – wydawnictwo Oddziału Grodzkiego ZNP w Łodzi (red. komitet: Z. Batorowicz, P. Bąk, R. Ożógowski, E. Szymczykiewicz, J. Żaczek). Komentując ukazanie się dwu ostatnich periodyków pedagogicznych „na prowincji”, „Rzeczpospolita” we wrześniu 1945 r. dowodziła, iż ruch pedagogiczny na prowincji jest niezwykle ożywiony, a nauczyciele pozbawieni prasy i fachowych książek odczuwają głód wiedzy, którego nie są w stanie zaspokoić wydawnictwa centralne.

W tym okresie ukazywały się też czasopisma pedagogiczne wydawane przez Ministerstwo Oświaty. Wśród nich były przede wszystkim dzienniki urzędowe Ministerstwa Oświaty i kuratoriów okręgów szkolnych: białostockiego (pierwszy numer ukazał się w styczniu 1945), pomorskiego (od czerwca 1945), poznańskiego (od października 1945), śląskiego (od kwietnia 1945), wrocławskiego (od listopada 1945), gdańskiego (od grudnia 1945). W 1946 r. Ministerstwo Oświaty zaczęło wydawać miesięcznik „Dzieci i Wychowawca”, poświęcony zagadnieniom metodyki wychowania zbiorowego (red. Irena Chmieleńska), przeznaczony dla wychowawców w placówkach wychowania pozaszkolnego, koloniach i półkoloniach, miesięcznik pt. „Poradnik dla Nauczycieli Zdobywających Kwalifikacje Zawodowe Droga Samokształcenia” (red. Zofia Janiszewska), adresowany do kandydatów, którzy mając przygotowanie ogólne zamierzają podjąć pracę nauczyciela.

Czasopisma pedagogiczne w tym okresie wydawały też inne resorty i instytucje. Tak np. Departament Oświaty Rolniczej Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych w 1946 r. zaczął wydawać „Oświatę Rolniczą”, miesięcznik poświęcony zagadnieniom szkolnictwa rolniczego redagowany kolejno przez: Piotra Greniuka, Miecz-

slawa Wysockiego i Mariana Lityńskiego. Pismo zmieniło tytuł w 1948 r. na „Nauka i Oświata Rolnicza”. Centralny Związek Spółdzielczy R.P. w 1947 r. zaczął wydawać „Przewodnik Wychowania Spółdzielczego w Szkole” (red. Witold Kasperski), Zarząd Główny RTPD był wydawcą miesięcznika pedagogicznego zatytułowanego „Świetlica Dziecięca”, zawierającego materiały do pracy wychowawczej w placówkach oświaty pozaszkolnej, świetlicach, domach dziecka (red. Janina Lubieniecka). Wydawał też w latach 1946–1949 „Biuletyn Informacyjny” poświęcony sprawom wychowania (red. Roman Michalski).

Ukazywały się też inne tytuły: „Chowanna” – poświęcona naukowym zagadnieniom wychowania, wznowiona w 1945 r. w Katowicach jako „czasopismo poświęcone współczesnym zagadnieniom wychowania i humanistyki” Instytutu Pedagogiki, „Psychologia Wychowawcza” – organ Instytutu Pedagogicznego ZNP w Warszawie (red. Stefan Baley), „Polonista” – dwumiesięcznik poświęcony sprawom nauczania języka polskiego, wydawany przez Łódzki Oddział Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza (red. Jan Zygmunt Jakubowski).

Na lamach wymienionych czasopism pedagogicznych ukazały się liczne publikacje dotyczące problemów odbudowy szkolnictwa, jego demokratyzacji, nowych rozwiązań programowo-organizacyjnych w szkole i w całym systemie oświatowym, programów nauczania, a przede wszystkim zasad i metod nauczania. W tych pierwszych latach powojennych dominowała problematyka ogólnopedagogiczna wywodząca się w znacznym stopniu z tradycji międzywojennej. Jedynie „Nowe Tory. Biuletyn Towarzystwa Pedagogicznego im. Władysława Spasowskiego” redagowany przez Michała Szulkina (1947–1948) opowiedział się za wzorami radzieckimi, pedagogiką socjalistyczną.

Kolejny etap rozwoju czasopiśmiennictwa otwiera koniec roku 1948, kiedy to zapoczątkowano realizację drugiej reformy szkolnej, w wyniku której nastąpiły poważne zmiany w ustroju szkolnictwa polskiego. Przebudowano system szkolny, którego podstawą uczyniono jednolitą jedenastoletnią szkołę ogólnokształcącą stopnia podstawowego i licealnego. Zmianom strukturalnym towarzyszyło wprowadzenie nowych treści programowo-poznawczych w pracy szkolnej, opartych na zasadach zawartych w deklaracji PZPR uchwalonej na Kongresie Zjednoczeniowym PPR i PPS. Kształtowanie tzw. socjalistycznego oblicza szkoły polskiej, realizacja nowych treści programowych i zasad wychowania wymagały odpowiednio przygotowanych nauczycieli, stąd powołanie nowych czasopism pedagogicznych, które miały im pomóc. Charakter pism pedagogicznych określony został ustaleniami Zjazdu Związku Nauczycielstwa Polskiego (7–10 października 1948 r.), który po burzliwej dyskusji podjął problemy przebudowy polskiej szkoły w nowym duchu. Kierunek tej przebudowy wyrażała publicystyka „Głosu Nauczycielskiego”, na lamach którego pisano:

ZNP jest organizacją jednoczącą pracowników oświaty i wychowania, podejmuje zadania wypracowania zrębów nowoczesnej teorii pedagogicznej opartych o marksistowsko-leninowską naukę,

współpracując na tym gruncie z czynnikami politycznymi, Ministerstwem Oświaty oraz postępowymi organizacjami naukowymi i społecznymi.

Określając zadania czasopism, stwierdzono:

Czasopisma pedagogiczne powinny przede wszystkim pomagać nauczycielowi i wychowawcy w pracy pedagogicznej. Pismo pedagogiczne powinno podwyższać poziom ideowopolityczny nauczyciela wychowawcy, wzbogacać jego wiedzę i umiejętności fachowe, informując go o tym, co się dzieje w zakresie oświaty, nauk pedagogicznych i organizacji szkolnych, wychowawczych i oświatowych, naświetlać odpowiednio i ułatwiać właściwą orientację w tych wszystkich zagadnieniach [...]. Powinny nie tylko chronić jej zdobycze (pedagogiki), ale spełniać w niej również rolę twórczą [...] stawiać zagadnienia, wytykać dotychczasowe błędy w teorii i praktyce i szukać nowych rozwiązań.

Formułowane cele kształcenia i wychowania podporządkowane zostały najogólniejszej wizji pożądanej osobowości człowieka, odmiennej od formowanej przez dotychczasową tradycję pedagogiczną. Wyraźnie występowały tu tendencje do unifikacji jednostek ludzkich, w tym celu wychodzono poza system oświatowo-wychowawczy, sięgano do ówczesnych rozwiązań ogólnospołecznych. Programując zmiany w systemie oświatowo-wychowawczym, formułując nową wizję świata i społeczeństwa za najbardziej pożądany jego kształt uznano taki, który wyrażał się w przekształceniu niepowtarzalnych jednostek ludzkich w upodobnione do siebie zbiorowości. Jednocześnie zmiany te zapewniały przeciętnemu Polakowi dość szeroki zakres wykształcenia ogólnego.

Dla inspiracji poczynań nauczycielskich utworzono nowy system socjalistycznych czasopism pedagogicznych, co pociągnęło za sobą likwidację wielu dotychczasowych tytułów, zasłużonych dla praktyki szkolnej i rozwoju nauk pedagogicznych, odchodzenie od tradycji czasopism przedwojennych. W latach 1949–1956/57 nastąpił proces centralizacji prasy pedagogicznej, w wyniku którego znacznie spadła liczba tytułów (z 74 do 42). ZNP przestał być samodzielnym wydawcą prasy, zaś czasopisma Związku albo przestały wychodzić, albo wydawane były wspólnie z resortem Oświaty, najczęściej firmowało je tylko Ministerstwo Oświaty, lub Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, względnie Centralny Urząd Szkolenia Zawodowego.

W 1948 r. Ministerstwo Oświaty wydało kilka czasopism przedmiotowo-metodycznych. Opublikowało też specjalny komunikat, urzędowo zalecający szkołom i nauczycielom korzystanie z nich. Czytamy w nim:

PZWS wydaje z inicjatywy i pod kontrolą Ministerstwa szereg czasopism przedmiotowych przeznaczonych dla nauczycieli szkół wszelkich typów. Do czasopism tych („Biologia w Szkole”, „Wiadomości Historyczne”, „Polonistyka”, „Polska i Świat Współczesny”, „Geografia w Szkole”, „Fizyka i Chemia”, „Z Polski i ze Świata”, w przygotowaniu „Język Rosyjski”, „Język Francuski”), których zadaniem jest pomagać nauczycielom danych przedmiotów w szkołach wszystkich typów i poziomach w ich pracy zawodowej i samokształceniowej. Ministerstwo przywiązuje wielką wagę

ze względu na ich znaczenie w spełnianiu jednego z pierwszoplanowych postulatów oświatowych – realizacji jedności programów nauczania.

Ogłaszając ten komunikat, Ministerstwo wzywało szkoły, kuratoria okręgów szkolnych do prenumeraty, propagowania, a także zchęcało do współpracy przy redagowaniu „przez nadsyłanie materiałów redakcyjnych i uwag o samych czasopismach”. Zachęcając do propagowania nowych czasopism pedagogicznych, stwierdzano, że „omawiają ostatnie zdobycze nauki, rozważają problemy nauczania poszczególnych przedmiotów, poddają ocenie projekty programu, zawierają recenzje książek i czasopism, podają przegląd bibliografii przedmiotów, prowadzą dział z praktyki szkolnej”. Nie ograniczono się do jednorazowych komunikatów Ministerstwa, co pozwala sądzić, że nowe czasopisma z trudem zdobywały czytelników. Z pomocą w programowaniu nowych czasopism pospieszyła prasa codzienna. Tak np. „Rzeczpospolita” i „Dziennik Gospodarczy” propagowały „Polonistykę”, informując: „ukazał się pierwszy numer czasopisma dla nauczycieli języka polskiego, zatytułowany «Polonistyka». Czasopismo chce być pełną rzetelną informacją i skuteczną pomocą dla wszystkich nauczycieli języka ojczystego w szkołach różnych typów”.

Na początku lat pięćdziesiątych, w okresie „stalinizacji” Polski, zlikwidowano wiele czasopism pedagogicznych m.in. w 1949 r. dzienniki urzędowe kuratoriów, „ze względów oszczędnościowych oraz celem zrationalizowania publikacji aktów prawnych i zarządzeń normatywnych z zakresu oświaty”.

Likwidacji uległy liczne czasopisma, których wydawanie wznowiono lub rozpoczęto po 1945 r., np. „Ruch Pedagogiczny”, obie mutacje „Pracy Szkolnej”, „Szkoła Specjalna”, „Dzieci i Wychowawca”, „Szkoła Ekonomiczna”, „Psychologia Wychowawcza”, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”. Przestano też wydawać czasopisma o zasięgu regionalnym. Surowo oceniano poziom treściowy zamieszczanych w nich artykułów dowodząc, że redakcja i autorzy zbyt rzadko i w stopniu niewystarczającym prowadzili krytykę „wstecznych teorii pedagogicznych, ciągle żywych w umysłach naszego nauczycielstwa wychowanego na takich teoriach, jak personalizm, adleryzm, behawioryzm, pragmatyzm, na takich metodach jak system daltoński czy szkoła pracy”. Twierdzono, że słabą ich stroną było niezbyt umiejętne nasycanie pism treściami ideowo-politycznymi.

Chęć przyspieszonego wyposażenia nauczycieli i pracowników oświaty w rozległą, aktualną wiedzę społeczno-ekonomiczną i polityczną wywoływała zniecierpliwienie politycznych decydentów, którzy modelując nowo kreowane czasopisma przedmiotowo-pedagogiczne i nieliczne ogólnopedagogiczne, pisali:

Nie widać w naszych pismach pedagogicznych wielkiej walki o pokój i socjalizm, która na świecie coraz bardziej przybiera na sile, nie widać naszego planu sześcioletniego [...] Rozbudowujący się kraj woła o ciągle nowe kadry wyszkolonych pracowników, potężny ruch współzawodnictwa pracy porywający rozmach racjonalizatorski, ujawniają u ludzi nie znane dotąd źródła energii umysłowej, kształtują osobowość ludzką w skali, o jakiej nie śniło się tradycyjnej technice pedagogicz-

nej, a nasze pisma pedagogiczne drukują artykuły o tremie nauczyciela na lekcji, o życiu w okresie feudalizmu itd.

Nowe tendencje w tworzeniu modelowych rozwiązań czasopism ogólnopedagogicznych znajdują wyraz w kreowaniu w 1950 r. nowego dwumiesięcznika „Nowa Szkoła”, (red. Tadeusz Tomaszewski) powołanego w miejsce zlikwidowanego związkowego „Ruchu Pedagogicznego”. Wydawcą tego czasopisma stał się Państwowy Ośrodek Prac Programowych i Badań Pedagogicznych oraz Wydział Społeczno-Pedagogiczny ZNP. Od 1953 r. organ ZNP „Głos Nauczycielski” stał się organem Ministerstwa Oświaty. W nowym systemie do wydawania czasopism pedagogicznych włączone zostały towarzystwa i instytucje naukowe. Spośród 10 czasopism metodyczno-przedmiotowych cztery wydawano przy współpracy Instytutu Badań Literackich („Polonistyka” – red. Jan Zygmunt Jakubowski), Polskiego Towarzystwa Geograficznego („Geografia w Szkole” – red. Józef Barbag), Polskiego Towarzystwa Historycznego („Wiadomości Historyczne” – red. Józef Garbaciak), Polskiego Towarzystwa Matematycznego („Matematyka” – red. Bolesław Iwaszkiewicz). Po dwu latach próba ta została oceniona pozytywnie przez Stanisława Dobosiewicza, ówczesnego wicedyrektora państwowego Ośrodka Prac Programowych i Badań Pedagogicznych. Najwyższe słowa uznania znalazł dla „Polonistyki”, pisząc:

Największym osiągnięciem „Polonistyki” jest podjęcie rewizji naszego ustalonego kanonu historycznoliterackiego [...] Podejmuje nowe próby interpretacji epok i dzieł lub twórczości naszych pisarzy w oparciu o naukową, może jeszcze nie zawsze konsekwentnie stosowaną metodę marksistowską. I tak mamy już próby rewizji oceny tradycyjnej wieku XVII przez Budzyka, romantyzmu przez Kubackiego, Żeromskiego – przez Markiewicza, Słowackiego – przez Wykę...

Trzeci etap rozwoju czasopism pedagogicznych rozpoczął się w 1956 roku, kiedy w wyniku przemian politycznych nastąpiło ożywienie we wszystkich dziedzinach życia, w tym także na rynku prasowym. Zaczęły się pojawiać nowe tytuły, wznowiono wydawanie wielu dawnych czasopism pedagogicznych, niezbędnych w pracy szkoły. W poprzednim bowiem okresie np. problematyką wychowawczą zajmowały się tylko trzy tytuły: „Wychowanie w Przedszkolu”, „Szkoła i Dom”, „Dzieci i Wychowawca”. Własnych pism pozbawione były takie dziedziny oświaty, jak: oświata dorosłych, szkoły specjalne, zakłady kształcenia nauczycieli oraz niektóre metodyki nauczania.

W wyniku uchwał podjętych przez Plenum ZG ZNP w dniu 17 XI 1956 r. nastąpiło wiele zmian w działalności wydawniczej na interesującym nas polu. ZNP podjął na nowo współpracę z „Naszą Księgarnią” i innymi instytucjami wydawniczymi i doprowadził do wznowienia takich czasopism, jak: „Ruch Pedagogiczny”, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, „Biuletyn Rejonowych Konferencji Pedagogicznych ZNP”, przekształcony później w czasopismo „Nauczyciel i Wychowanie”. Zaczęły ukazywać się „Szkoła Specjalna”, „Oświata Dorosłych”. W kręgu czasopism andra-

gogicznych, poświęconych problemom kultury i oświaty znalazły się: „Kultura i Oświata”, „Kultura i Ty”, „Kultura i Życie”, „Zeszyty Metodyczne Związku Zakładów Doskonalenia Zawodowego”, „Biuletyn Towarzystwa Wolnej Wszechnicy Polskiej”. Pojawiły się nowe czasopisma przedmiotowo-metodyczne.

Po roku 1956 prawie wszystkie okręgi oraz wiele oddziałów powiatowych ZNP rozpoczęły ożywioną działalność wydawniczą. Ciekawą inicjatywę przejął Wydział Pedagogiczny Zarządu Okręgu ZNP w Kielcach, który w 1958 r. zaczął wydawać miesięcznik przeznaczony dla nauczycieli szkół podstawowych pt. „Język Polski. Biuletyn...” pod red. Karoliny Pojawskiej. Była to kontynuacja „Biuletynu Powiatowego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Sandomierzu Język Polski” (1955–1957). W latach 1959–1971 ZO ZNP w Kielcach wydawał inne wersje tego pisma „Język Polski. Analiza materiału programowego dla klas V–VII”, a także „Język Polski. Rozkład materiału nauczania języka polskiego w klasach I–IV”. W 1958 r. Zarząd Okręgu ZNP w Katowicach powołał do życia „Biuletyn Metodyczny”, zawierający materiały dla nauczycieli szkół średnich. Rok później (1959) ZNP rozpoczęło drukować „Biuletyn Nauczyciela Opolskiego” (pod red. Stanisława Łukowskiego), który od 1962 r. ukazywał się pt. „Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego”. W Białymstoku powstał „Biuletyn Szkolnictwa Województwa Białostockiego...” (1958), w Poznaniu – „Biuletyn” (1959), Szczecinie – „Biuletyn Sekcji Prasy Społeczno-Oświatowej”, Wrocławiu – „Informator Nauczyciela” (1957–1959), w Krakowie – „Ognisko” (1960). W roku 1959 w kraju ukazywało się blisko 120 tytułów pism pedagogicznych.

Wokół czasopism skupiało się wielu wybitnych polskich pedagogów i psychologów, którzy wnosili bogate ogólnohumanistyczne i ogólnoludzkie treści do odradzającego się po latach stalinizmu polskiego systemu oświatowo-wychowawczego, deformującego osobowość Polaka tamtych lat (np. Aleksander Kamiński, Józef Pieter, Ludwik Bandura, Bogdan Nawroczyński).

Czwarty etap rozwoju czasopism pedagogicznych przypadł na lata po 1961 roku, tzn. na okres następnej reformy szkolnictwa podstawowego i średniego. Kierunki jej usankcjonowane zostały Ustawą o rozwoju oświaty i wychowania, podjętą przez Sejm PRL w dniu 15 lipca tegoż roku. Wspomniana reforma wprowadziła ośmioletnią jednolitą szkołę podstawową i czteroletnie liceum ogólnokształcące, zalecała nowe programy w nauczaniu. Udoskonalony został system czasopism pedagogicznych Ministerstwa Oświaty, dopełniany pismami Związku Nauczycielstwa Polskiego oraz wydawanymi przez instytucje oświatowe w terenie. Ukazywały się liczne uczelniane roczniki i zeszyty naukowe.

System ten od 1961 r. tworzyły: czasopisma ogólnopedagogiczne (np. „Nowa Szkoła”, „Ruch Pedagogiczny”, „Nauczyciel i Wychowanie”); czasopisma specjalistyczno-pedagogiczne (np. „Oświata Dorosłych”, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, „Szkoła Specjalna”, „Klasy Łączone”, „Życie Szkoły”); czasopisma przedmiotowo-metodyczne (np. „Języki Obce w Szkole”, „Wychowanie Fizyczne

i Higiena Szkolna”, „Śpiew w Szkole”, „Matematyka”), czasopisma z zakresu nauk współdziałających z pedagogiką (np. „Przegląd Historyczno-Oświatowy”).

Od 1961 r. oprócz pism centralnych zaczęły ukazywać się regionalne wydawane przez kuratoria okręgów szkolnych: „Biuletyn Informacyjny” KOS w Bydgoszczy – miesięcznik poświęcony zagadnieniom zawodowym i organizacyjnym szkolnictwa, „Biuletyn” KOS w Katowicach – miesięcznik publikujący materiały z doświadczeń nauczycieli woj. katowickiego, „Chowanna” (red. Józef Pieter, Szymon Kędryna, Stanisław Papla) od 1959 r. – dwumiesięcznik KOS w Katowicach poświęcony problemom wychowania, czytelnictwa itp. Regionalne czasopisma pedagogiczne firmowane też były przez zarządy okręgowe ZNP, np. „Biuletyn Nauczyciela Opolskiego”, kwartalnik ZO ZNP w Opolu, „Biuletyn Zarządu Okręgu ZNP w Kielcach – Język Polski”, „Materiały Pomocnicze dla Rejonowych Konferencji Pedagogicznych – Biuletyn ZO ZNP w Olsztynie”. Związek Nauczycielstwa Polskiego przywiązywał szczególną uwagę do rozwoju i utrzymania wysokiego poziomu czasopism pedagogicznych, działając w tym zakresie zgodnie z ustaleniami VIII Krajowego Zjazdu Delegatów ZNP, na którym wiele miejsca poświęcono problemowi podniesienia poziomu oświaty, pracy wychowawczej szkół, masowemu kształceniu i doszkaltaniu nauczycieli. Od czasopism wydawanych przez Związek oczekiwano, by stanowiły pomoc dla nauczycieli rozpoczynających pracę, pomagały im w podnoszeniu ich wiedzy i umiejętności pedagogicznych. W Uchwale Zjazdu odnotowano:

Jednym z podstawowych warunków właściwego wypełniania funkcji ideowo-wychowawczej ZNP jest odpowiednio zorganizowana praca wydawnicza. Związek powinien pracę tę prowadzić zgodnie z profilem działalnością ideowo-pedagogiczną i potrzebami nauczycieli w oparciu o własne wydawnictwa i czasopisma.

Wydawcami czasopism pedagogicznych stały się też towarzystwa, np. „Wiedza Praktyczna” (red. Tadeusz Nowacki), poświęcona sprawom kształcenia zawodowego, postępu technicznego, kwartalnik ZG Towarzystwa Krzewienia Wiedzy Praktycznej, „Wychowanie” – dwutygodnik Towarzystwa Szkoły Świeckiej.

Zmiany w systemie oświaty i wychowania, wprowadzenie nowych przedmiotów, spowodowały też zmiany w treściach i tytułach niektórych czasopism przedmiotowo-metodycznych, np. w miejsce dwumiesięcznika „Rysunek i Prace Ręczne” (1954–1960) powołano w 1961 r. miesięcznik „Wychowanie Techniczne w Szkole” z wkładką „Plastyka w Szkole” (red. Czesław Karp), tytuł dwumiesięcznika „Śpiew w Szkole” (1957–1966) zmieniono od 1967 r. na „Wychowanie Muzyczne w Szkole” (red. Adam Suzin), powołano w 1969 r. nowy miesięcznik „Wychowanie Obywatelskie” (red. Antoni Przygoński), początkowo wydawany jako wkładka do dwumiesięcznika „Wiadomości Historyczne” (od 1967 r.). Redaktorami zostali: Aleksander Musiał i Józef Grudzień.

Łamy czasopism pedagogicznych zapełniane były cennymi materiałami metodycznymi, zapewniając nauczycielom pomoc we właściwej interpretacji nowych

programów nauczania. Publikując przykładowe koncepcje cykli jednostek lekcyjnych, typów lekcji, propozycje różnych rozwiązań metodycznych w realizacji wybranych problemów, czasopisma skutecznie wpływały na modernizację procesu dydaktyczno-wychowawczego. W wielu artykułach eksponowano potrzebę pogłębiania procesu kształcenia, dostosowania treści dydaktycznych i poczynań wychowawczych szkoły do bieżących i przyszłościowych potrzeb kraju, formułowano potrzebę stworzenia jednolitego frontu wychowania dzieci i młodzieży przez dom, szkołę, zakłady pracy. Sporo miejsca zajmowała dyskusja nad nowymi założeniami programowymi i planami nauczania, zamieszczano też w czasopismach pedagogicznych materiały służące samokształceniu.

Na przełomie lat 1970/71 kończy się czwarty etap rozwoju czasopiśmiennictwa pedagogicznego, który wyraził się jego stabilizacją. Piąty rozpoczął się w 1971 r. Wtedy utworzono Ministerstwo Oświaty i Wychowania, uchwalono Kartę Praw i Obowiązków Nauczyciela, a w kwietniu i październiku 1973 r. Sejm PRL podjął uchwały o zadaniach narodu i państwa w wychowaniu młodzieży oraz w sprawie nowego systemu edukacji narodowej. Decyzje te poprzedzone zostały ogólnonarodową dyskusją nad tezami i założeniami „Raportu o stanie oświaty”, opracowanego przez Komitet Ekspertów.

Tym wszystkim wydarzeniom towarzyszyły zmiany treściowo-programowe czasopism pedagogicznych, które przedstawiały kierunki realizacji polityki oświatowej, przybliżając jej cele oraz treści środowisku nauczycielskiemu i społeczeństwu, a także zapoznając je z pracami nad przyszłościowym modelem oświaty, którego podstawę stanowiła idea powszechnej szkoły średniej. Upowszechniały innowacje pedagogiczne, stanowiące efekt pracy wyróżniających się nauczycieli, a także wyniki badań prowadzonych przez placówki naukowo-badawcze resortu oświaty oraz pracowników różnych uczelni. Czasopisma popularyzowały wiele ciekawych i wartościowych opracowań pomocniczych, literaturę naukową i popularnonaukową, zamieszczały recenzje i informacje bibliograficzne. Na ich łamach dyskutowano nad nowym systemem wychowania w szkole, wprowadzeniem Kodeksu Ucznia, upowszechnieniem idei szkoły środowiskowej, nowym systemem kształcenia i dokształcania nauczycieli. Do głosu zaczęły dochodzić idee rozwijające się w polskich kręgach intelektualnych, tworzących nowe koncepcje pedagogiczne i filozoficzne. Powstała wielonurtowa atropologia filozoficzna, czerpiąca swe inspiracje z katolickiej filozofii (zwiększająca i dowartościowująca rolę człowieka jako jednostki ludzkiej) oraz z prób przezwyciężania scjentyzmu w obszarze filozofii marksistowskiej (przezwyciężenie dotychczasowego jednostronnego kolektywizmu, orientacja na jednostkę wyzwoloną od dominacji celów zbiorowych na rzecz indywidualnych). Ten atropologiczny punkt widzenia przeniesiony do pedagogiki widoczny był m.in. w publikacjach Bogdana Suchodolskiego, Czesława Kupisiewicza, Tadeusza Lewowickiego, Jana Szczepańskiego, Wincentego Okonia.

Celem zwiększenia oddziaływania czasopism pedagogicznych na pracę i życie szkoły, w 1974 r. MOiW utworzyło w obrębie nowo powstałych Wydawnictw

Szkolnych i Pedagogicznych – Zakład Czasopism Pedagogicznych, obejmujący 22 czasopisma i „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Wychowania”. Przystosowując czasopisma pedagogiczne do nowo nakreślonych zadań oświatowych, dokonano pewnych zmian, np. w miejsce dwumiesięcznika „Klasy Łączone” (red. Jan Dryjański) powołano w 1974 r. „Zbiorną Szkołę Gminną” (red. Bogusław Cichy), zmieniono charakter „Życia Szkoły”, miesięcznika utworzonego w 1945 r. przez Wydział Pedagogiczny Okręgu Pomorskiego ZNP, stanowiącego do 1953 r. wydawnictwo ZNP, a od 1953 r. organ Ministerstwa Oświaty. Pismo to, redagowane przez Ludwika Bandurę, później Stanisława Nowaczyka i Jana Rychcika, poświęcone organizacji wychowania i nauczania ukierunkowane zostało w 1974 r. na teoretyczne i praktyczne problemy wychowania w szkole (red. Heliodor Muszyński). W tym też czasie do życia powołano dwutygodnik „Oświata i Wychowanie” (pod red. Wojciecha Pomykały) będący kontynuacją „Wychowania” (1958–1973), ukazujący się w czterech wersjach: (A – Problematyka zarządzania i organizacji, bez wkładki NURT, B – Materiały przeznaczone dla słuchaczy wszystkich kierunków studiów, z wkładką NURT, C – Materiały orientujące w sprawach nauczania matematyki, z wkładką matematyczną NURT, D – Materiały dla słuchaczy wszystkich kierunków matematycznych, z dwiema wkładkami NURT). Pismo to odgrywało ważną rolę w procesie kształcenia i dokształcania nauczycieli.

Niezależnie od czasopiśmiennictwa pedagogicznego resortowego nadal ukazywały się tytuły wydawane przez Związek Nauczycielstwa Polskiego, szkoły wyższe, ośrodki metodyczne w uczelniach i placówkach pracy pozaszkolnej, organizacje społeczne.

W latach 1981–1985, szczególnie w okresie stanu wojennego w Polsce, rozwinęła się na szeroką skalę konspiracyjna akcja wydawnicza, nastąpił rozkwit wydawnictw prasowych poza zasięgiem cenzury, w tym także czasopism nauczycielskich. W okresie solidarnościowej euforii nie myślano o gromadzeniu i zachowaniu tych pism, stąd informacje są niepełne. Spośród adnotowanych ponad 1100 tytułów prasowych znajduje się blisko 20 pism nauczycielskich wydawanych w różnych miastach i regionach, głównie w Warszawie, Wrocławiu, Gdańsku, Krakowie, Lublinie, Poznaniu. Wydawcami pism była przede wszystkim Solidarność Nauczycielska (np. „Być albo nie być. Solidarność Nauczycielska. Pismo oświaty niezależnej”, Poznań 1982–1983; „Okno. Oświata-Kultura-Nauka-Opór NSZZ Solidarność”, Gdańsk 1982–1983; „Solidarność Nauczycielska”, Kraków 1982–1985; „Tu. Teraz. Okupacyjne pismo nauczycieli”, Warszawa 1982–1984; „Wolny Głos Nauczycieli NSZZ Solidarność Nauczycielska”, Wrocław 1982–1985; „Oświata Walcząca. Solidarność”, Łódź 1986); różne jej ogniwa (np. „Informator Strajkowy Nauczycieli regionu Środkowo-Wschodniego NSZZ Solidarność”, Lublin 1981–1983); komitety oporu (np. „Szkoła Podziemna. Międzyszkolny Komitet Oporu”, Wrocław 1985; „Jedność”. Organ Międzyszkolnego Komitetu Oporu NSZZ, Gdańsk 1983–1985); Rada Edukacji Narodowej, Zespół Oświaty Niezależnej (np. „Edukacja i Dialog” – miesięcznik poświęcony głównie tematyce oświaty i wychowania, Warszawa 1985).

Wielu wydawców określało się jako „niezależni”. Pisma te tworzyły obraz oświaty uwolnionej od tendencji marksistowskich, związanej z tradycją kulturową polskiego narodu oraz koncepcje wychowania oparte o chrześcijański system wartości.

W nurcie oficjalnym w latach dziewięćdziesiątych powstały też nowe czasopisma pedagogiczne, związane z działalnością instytutów resortu oświaty i ich oddziałami w terenie, a część uległa przekształceniom, np. miejsce kwartalnika Instytutu Badań Pedagogicznych „Badania Oświatowe” zajęło czasopismo „Edukacja, Studia, Badania, Innowacje” (red. M. Szymański) poświęcone współczesnym problemom oświaty i wychowania. Zmieniały też charakter niektóre czasopisma wydawane przez resort oświaty, podejmując dyskusję nad nowym modelem szkoły z wykorzystaniem doświadczeń krajów zachodnioeuropejskich i amerykańskich, nad zmianą koncepcji wychowawczych. Zaczęto odchodzić od modelu centralnie wydawanych czasopism, oddając inicjatywę poszczególnym regionom, województwom. Pojawiły się liczne biuletyny oświatowe i pedagogiczne wydawane przez kuratoria: „Problemy Oświaty” (Kalisz), „Problemy Oświaty i Wychowania” (Leszno – red. M. Przybył), „Biuletyn Informacyjny” (Katowice, Zielona Góra), „Łódzkie Inspiracje Oświatowe” (Łódź). Nowe tytuły uwzględniały problematykę dotąd pomijaną, np. „Problemy Oświaty na Wsi” (red. B. Cichy), „Biblioteka w Szkole” (red. J. Wasilewski), „Wychowanie Techniczne w Szkole i Informatyka” (red. B. Zanecka). Do środowiska nauczycielskiego w kraju trafiły najpierw „Wisielka” (dotąd kwartalnik dla nauczycieli języka polskiego za granicą), wydawana przez „Polonię”, potem pod zmienionym tytułem „Ojczyzna-Polszczyzna” (red. A. Kłakówna) finansowana przez „Wspólnotę Polską”. Zaczęły też docierać do rąk nauczycieli pisma Wojewódzkich Ośrodków Metodycznych, które zastąpiły Oddziały Doskonalenia Nauczycieli, aktywizując środowiska oświatowe, np. „Kurenda. Jeleniogórski Informator Oświatowy” (Jelenia Góra, red. R. Witczak), „Akapit. Miesięcznik Stołecznej Oświaty” (Warszawa, red. W. Kolodziejcki), „Otwarta Szkoła. Miesięcznik Wielkopolskiej Oświaty” (Poznań, red. K. Stróżyński), „Gorzowski Biuletyn Oświatowy” (Gorzów Wlkp., red. Jerzy Kaliszan), „Warsztaty Polonistyczne” (Wrocław), „Grono” (Zielona Góra), „Oświatek” (Ciechanów), „Magazyn Szkolny” (Katowice, red. M. Kalarus). „Novum Edukacyjne” – materiały metodyczne dla nauczycieli szkół podstawowych (Białystok, red. A. Malesza), „Hejnał Oświatowy” (Kraków, red. S. Rzęsikowski). Inicjatywę wydawania czasopism pedagogicznych podjęły stowarzyszenia społeczne, np. Społeczne Towarzystwo Oświatowe wydaje „Edukację i Dialog” (Warszawa, red. J. Radziejewicz), Stowarzyszenie Nauczycieli Matematyki – „Nauczyciel i Matematyka” (Warszawa), Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej – „Gazeta Wolnych Inicjatyw” (Wrocław, red. M. Garbacz). Zaczęły ukazywać się czasopisma pedagogiczne, które np. miały na celu popularyzowanie w środowisku nauczycielskim osiągnięć informatyki – „Komputery w Szkole” (Jelenia Góra, red. K.J. Świąćicki). Tytuły przeznaczone dla rodziców to „Rodzice i Dziecko” (Warszawa) czy też nauczycieli i rodziców – „Aspekt. Miesięcznik Nauczycieli i Rodziców” (Kolbuszowa, red. Z. Lenart). Zaczęto wydawać również wyznaniowe periodyki

pedagogiczne, jak np. „Głos Katechety” (Szczecin, red. J. Wittlieb), „Wychowawca. Miesięcznik Nauczycieli i Wychowawców Katolickich” (Kraków, red. A. Stypuła) czy też „Źródło. Tygodnik Rodzin Katolickich”, „Katecheta” – kwartalnik poświęcony katechezie i wychowaniu religijnemu (Poznań, red. W. Koska).

W omawianych latach następowały daleko idące zmiany w prasie pedagogicznej. Jej różnorodność, zapewne wartościowa, zaciążyła na stronie merytorycznej tych czasopism. Wszystkie czasopisma zajmowały i zajmują się tematyką ogólnopedagogiczną, problemami polityki oświatowej i zmianami w niej zachodzącymi, rozpatrują zagadnienia teorii i praktyki pedagogicznej w szkołach różnego typu, poświęcają uwagę problematyce nauczania poszczególnych przedmiotów, dyskutują o poprawie sytuacji w szkolnictwie, o eksperymentach programowych, dostarczają nauczycielom i rodzicom sporo materiału poznawczego, ułatwiającego organizację procesu dydaktycznego i wychowawczego. Na podkreślenie zasługuje różnorodność oferty wydawniczej. Cechą charakterystyczną była i jest mała stabilność zarówno nowo powstałych, jak też mających długą tradycję czasopism pedagogicznych. Ich paleta ciągle się zmienia.

Bibliografia

- Adamczyk E., *Czasopisma przedmiotowo-metodyczne w latach 1927–1939*, „Wychowanie Techniczne w Szkole” 1980, nr 4, s. 182–186
- Bobrowska-Nowak W., *Problemy pedagogiczne na lamach „Szkoły”*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1971, nr 2, s. 261–277
- Ciembroniewicz J., *Czasopisma pedagogiczne polskie*, „Przegląd Pedagogiczny” 1903, s. 290–293
- Czasopisma pedagogiczne obecnie istniejące*, „Nauczyciel Ludowy” 1918, nr 3, s. 43–46
- Czasopiśmiennictwo pedagogiczne w Polsce Ludowej*, pod red. Franciszka Filipowicza, Warszawa 1981
- Czerniewski W., *Wykaz polskich czasopism pedagogicznych i związkowych nauczycielskich ukazujących się w Polsce w latach 1918–1939*, [w:] tegoż; *Rozwój dydaktyki polskiej w latach 1918–1954*, Warszawa 1963, s. 334–446
- Czerniewski W., *Czasopiśmiennictwo pedagogiczne w Polsce okresu międzywojennego*, „Nowa Szkoła” 1968, nr 10/11, s. 104–105
- Czerwiński F., *Dwadzieścia pięć lat „Życie Szkoły” 1946–1970*, „Nowa Szkoła” 1971, nr 1, s. 39–64
- Dyner W., *Wpływ „Przeglądu Pedagogicznego” na rozwój idei pedagogicznej w Polsce w latach 1882–1905*, „Roczniki Komisji Nauk Pedagogicznych PAN, Oddział w Krakowie”, t. 20, 1975.
- Filipowicz F., *Pojęcie i klasyfikacja i etapy rozwoju czasopism pedagogicznych w Polsce Ludowej*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1979, nr 10, s. 476–481
- Gomuła T., *Czasopismo „Muzeum” – organ Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych*, [w:] *Z dziejów oświaty w Galicji*, Rzeszów 1989, s. 139–150
- Gomuła T., *W setną rocznicę założenia „Muzeum”*, [w:] *Z historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej w Polsce (1773–1939)*, Wrocław 1990, s. 167–179
- Goriszowski W., *Przegląd ważniejszych czasopism pedagogicznych wychodzących w Polsce do 1939 r. i od 1945 r.*, „Chowanna” 1959, nr 9/10, s. 535–559

- Greb K., *O czasopiśmie pedagogicznych i dziecięcych ZNP w okresie międzywojennym*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1968, nr 1, s. 15–35
- Greb K., *O czasopiśmie pedagogicznych i dziecięcych Związku Nauczycielstwa Polskiego w dwudziestolecu międzywojennym*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1966, nr 2, s. 225–232
- Jarowiecki J., *Czasopisma pedagogiczne w czterdziestolecu Polski Ludowej*, „Oświata i Wychowanie” 1985, nr 14 A, s. 27–36
- Jarowiecki J., *Czasopisma pedagogiczne w Polsce*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, pod red. W. Pomykała, Warszawa 1993, s. 76–88
- Jarowiecki J., *Powstanie i rozwój czasopiśmie pedagogicznych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na tle tradycji*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1985, z. 1, s. 91–110
- Kamiński T., „Przegląd Pedagogiczny” (1882–1905). *Zarys monograficzny*, Wrocław 1978
- Karbowiak A., *Pierwsze polskie czasopismo pedagogiczne. Cz. 2: Systematyczny spis rzeczy zawartych w „Szkoła Polskiej” (1849–1853)*, „Muzeum” 1911, s. 461–470
- Karbowiak A., *Polskie czasopisma pedagogiczne*, Warszawa 1912, s. 113, odbitka z „Wychowanie w Domu i Szkole”
- Kmieciak Z., *Nowe Tory – organ ZNP*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1968, nr 1, s. 15–35
- Kmieciak Z., *Z dziejów „Przeglądu Pedagogicznego” 1882–1905*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, t. 14, 1971, s. 3–35
- Korniszewski F., *Czasopisma pedagogiczne. Mała encyklopedia pedagogiczna*, pod red. M. Jakubowskiego i W. Pomykała, „Wychowanie” 1970/1971, s. 237–242
- Marciniak J., *Bibliografia terenowych czasopiśmie związkowych ZPNSP i ZNP 1918–1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1968, nr 3, s. 395–408
- Meissner A., *Polskie czasopisma pedagogiczne Lwowa i Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej w latach 1868–1918*, [w:] *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa i Lwowa XIX i XX wieku*, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 1993, s. 58–74
- Majchrowicz F., *Czterdziestolenni jubileusz czasopiśmie „Muzeum” organu Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych we Lwowie (1885–1925)*, Lwów 1925
- Michalski S., *Ideologia czasopiśmie organizacji nauczycielskich w Wielkopolsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu” 1959, z. 4: *Historia*, s. 203–241
- Możdżeń S., *Ruch pedagogiczny na tle polskiego czasopiśmiennictwa pedagogicznego*, „Ruch Pedagogiczny” 1980, nr 1, s. 15–28
- Możdżeń S., Musiał J., *Bibliografia polskich czasopiśmie pedagogicznych (od 1979)*, Kielce 1981
- „Muzeum” 1885–1925. *Księga Pamiątkowa*, Lwów 1925
- Molak A., *Z dziejów polskiej prasy pedagogicznej*, „Nowa Szkoła” 1961, nr 10, s. 39–40
- Ochędalski H., *Wydawnictwa Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w Łodzi w latach 1922–1928*, [w:] *50-lecie Związku Nauczycielstwa Polskiego w Łodzi 1918–1968*, Łódź 1968, s. 65–95
- Okoń W., *Ewaryst Estkowski i początki polskiej prasy pedagogicznej*, „Praca Szkolna” 1949/50, nr 4, s. 8–13
- Ośko S., *Czasopiśmiennictwo ZNP w okręgu kieleckim w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1975, nr 2, s. 269–289
- Ozga W., *Wydawnictwo lewicy nauczycielskiej na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych okresu międzywojennego*, „Ruch Pedagogiczny” 1965, nr 5/6, s. 35–36
- Pasek E., „Miesięcznik Pedagogiczny” – *czasopismo nauczycielskie w latach 1892–1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1975, nr 2, s. 290–307
- Rowid H., *Polskie czasopiśmiennictwo pedagogiczne*, „Ruch Pedagogiczny” 1919, nr 9/10, s. 188–209

Rola czasopism przedmiotowo-metodycznych w dydaktyce szkolnej, pod red. Mieczysława Inglota, Wrocław 1979

Suida T., *Cele, zadania i funkcje dydaktyczne czasopism pedagogicznych w systemie edukacji*, „Przysposobienie Obronne w Szkole” 1989, nr 3, s. 254–261

Sutyła J., *Z historii czasopism oświatowych w Polsce*, „Oświata Dorosłych” 1987, nr 6, s. 371–375

Szycówna A., *Czasopisma pedagogiczne w r. 1906. Wrażenia i uwagi*, „Nowe Tory” 1907, t. 1, s. 65

„Szkoła” 1892, nr 1. Zeszyt poświęcony historii czasopisma w latach 1868–1892

Truchim S., „*Szkoła Polska*” pod red. Ewarysta Estkowskiego, „Przegląd Nauk Historycznych i Społecznych”, t. 7: 1958, s. 86–138

Truchim S., *Czasopismo „Szkoła Polska” w latach 1850–1852 pod red. Ewarysta Estkowskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”. S. I, z. 27: *Historia*, Łódź 1962, s. 137–168

Truchim S., *Polskie czasopisma pedagogiczne*, „Oświata i Wychowanie” 1932, z. 8, s. 763–769

Wojtyński W., „*Ruch Pedagogiczny*” od swego powstania w r. 1912 do chwili obecnej, „Ruch Pedagogiczny” 1965, nr 5/6, s. 19–35

Żmichrowska M.J., *Wybrane zagadnienia czasopiśmiennictwa pedagogicznego w Polsce w latach 1918–1939*, Olsztyn 1992